

**ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЛЯ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ:
ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕДВЕСІЛЬНОГО ЦИКЛУ)**

Дослідження етнокультурних паралелей в європейському контексті завжди були актуальними для дослідників різних країн, особливо якщо вони мають спільну історичну чи культурну спадщину. У даному випадку нас цікавить наявність спільних обрядів чи окремих елементів у весілля українців та поляків, оскільки вони розширюють наші знання про давньослов'янську основу весільної обрядовості. У даній розвідці, порівнюються деякі структурні частини передвесільного циклу українців та поляків, простежуються відмінності і спільні риси в обрядовості, здійснюється порівняльний аналіз термінологічної атрибутики передвесільних обрядів в кінці XIX – першій половині XX ст. У якості джерельної бази використовується відповідна історіографія, польові матеріали.

Розглянемо, насамперед, послідовність ритуальних дій, наявні особливості, що визначають специфіку передвесільної обрядовості українців і поляків.

У обох народів оформлення шлюбу, створення нової сім'ї — один з важливих етапів в житті. Однак, як в українців, так і у поляків, форми шлюбу різні, вони відображають історичні етапи, етнічні особливості культури.

Слід зазначити, що, велика кількість праць з зазначених проблем достатньо повно висвітлює весь комплекс весільних обрядів. Серед публікацій цього напрямку слід відмітити дослідження словацького вченого Яна Комаровського, присвячене традиційному весіллю слов'ян.¹ Структуру і зміст традиційного весілля поляків досліджував видатний польський етнограф Оскар Кольберг.² Описуючи сільський побут усіх регіонів Польщі, він приділяє увагу і весільним обрядодіям, які доповнює текстами обрядових пісень. Дослідження С.Двораковського присвячені вивченню сімейної обрядовості також різних регіонів Польщі. На основі зібраних польових матеріалів він систематизував сімейні звичаї та обряди, а весільні описані найбільш детально.³ У дослідженні Д.Марковської особлива увага приділяється вивченню трансформації весільних звичаїв, яких вони зазнали.⁴ Цінна джерельна база з проблем дослідження весільного ритуалу поляків зберігається в експедиційних архівах Ягеллонського університету та Етнографічного музею в Кракові.⁵ До узагальнюючих досліджень з проблематики шлюбних відносин поляків, в яких також детально проаналізовані весільні обряди з зазначенням регіональної специфіки Польщі відносяться праці О.Ганської.⁶

В Україні у 1970-80-х роках, особливо в період незалежності видано чимало праць присвячених дослідженню традиційного весілля українців. Чимала увага приділялась вивченню спільних рис у весільній обрядовості, особливо слов'янських народів. У монографії Н.Здоровеги “Нариси народної весільної обрядовості на Україні”⁷ одним з основних завдань якраз і стало вивчення питань походження та еволюції шлюбних обрядів в Україні, які своїм корінням сягають слов'янської доби. Проблеми типологізації весільної обрядовості українців розглядаються у монографії В. Борисенко “Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження)”⁸. У монографії В.Кушніра та Н.Петрової проведено реконструкцію форм дошлюбного спілкування молоді, висвітлені цикли весільної обрядовості – передвесільний, власневесільний і післявесільний. Визначені типологічні і структурні особливості обрядів, їх розвиток у поліетнічному середовищі та локальна специфіка весільного обряду Півдня, зокрема Одещини.⁹

Весь складний комплекс весільної обрядовості за його змістом дослідниками як в українській, так і в польській історіографії умовно поділено на три цикли: передвесільний, власневесільний та післявесільний.¹⁰

В польському традиційному середовищі кінця XIX – першої половини XX ст. переважала форма шлюбу за сватанням, якому передували розвідки — *звяди* або *вивяди, довяди (zwiady, wywiady, dowiady)*, їх мета полягала у визначенні шансів жениха на позитивний результат у вирішенні питання про шлюб. Окрім цього, під час цих обрядодій поляки також дізнавалися про статок родини нареченої. В українців *розвідка, запиту, ходіння за рушниками* також мали місце, однак поступово втрачають актуальність та зникають.

Власне весілля передусє сватання, як один з головних санкціонуючих обрядів в передвесільному циклі. При всій різноманітності форм, конкретного виконання, варіативності суть його є скрізь однаковою: завершення вибору шлюбного партнера, досягнення згоди родин на шлюб своїх дітей. Для порівняння ключових сюжетних моментів сватання виокремимо наступні: основні персонажі обряду, обрядова атрибутика, обрядові тексти, що супроводжують сватання, завершення і закріплення досягнутої угоди.

Сватання, як перший серед обрядів відділення молодої від свого роду, складається з певних структурно-функціональних компонентів з відповідною логікою розвитку подій: від вданого небажання віддати доньку (неминуча втрата члена роду) до погодження на шлюб. Слід відмітити, що розмова старостів (сватів) з батьками дівчини велася в формі діалогу про купівлю-продаж. При цьому «предметом» купівлі могла бути телиця, курка, гуска та інші. і така форма спілкування притаманна (з певними регіональними варіаціями) як для українців, так і для поляків.

В українців основними дійовими особами сватання були молодий, старости. Коло учасників сватання значно розширюється у післявоєнний період, особливо в 60-ті роки ХХ ст., коли, наприклад у Південно-Східному Поділлі¹¹ в обряді беруть участь і представники родин.

Головною дійовою особою проведення сватання був сват (в українців: *сват*, *староста*, у поляків: *дзевослеб* (*dzewosleeb*), *дзевослумб* (*dzewostumb*) – Мазовії, *сват* (*swat*), *старший сват* (*starszy swat*), *рай* (*raj*), *райек* (*rajek*), *райко* (*rajko*) – Підляшч, Мазовії; *староста* (*starosta*) – краківські села, *маршалек* (*marszalek*).¹²

Серед обрядових атрибутів також знаходимо чимало аналогій. В українців, насамперед це хліб, рушники, дарунки для молодих і батьків молодої. Поляки приходили на сватання з горілкою, якщо бітьки дівчини не давали згоди на шлюб їхньої доньки, то в такому випадку горілку від свата не приймали, а дівчина не подавала молодому склянку і сама не куштувала принесеної горілки. В такому випадку сват та жених відразу після відмови, того ж вечора, як зазначають польські дослідники, могли йти сватаги іншу дівчину.¹³ Якщо ж згода досягалася, то за сватанням відбувалася наступна обрядова дія, спрямована на закріплення угоди про шлюб.

Однією з ознак сватання в українців є обрядові тексти алегоричного характеру, з яких й розпочинається сватання. В їх основі закладена ідея пошуку однією стороною дівчини, але в образі лисиці, куниці, тощо, з обов'язковим віднайденням у іншій. Лише після такої вступної частини з метою досягнення впевненості щодо бажання сторін до діалогу, розпочинається предметна розмова. Теж спостерігаємо і у поляків. Зазвичай сват вів розмову про продаж телички, або питав, чи не зникла курка, або намагався придбати гусиню.¹⁴

Закріплення досягнутої угоди – важливий санкціонуючий момент сватання. В українців він завершується, перевязування старостів рушниками, обміном так званих дарунків, які насправді є своєрідними предметами фіксації домовленості на згоду взяти шлюб. У поляків, як вже було зазначено, згода демонструвалася виносом чарок та спільним коштуванням припесеної сватом горілки.

До передвесільного циклу відносяться традиційні зустрічі двох сторін для обговорення умов проведення весілля, в українців це *договір*, у поляків – *умувини*, *змувини* (*umuwiny*, *zmuwiny*) – обговорення батьками питань організації і проведення весілля, складу приданого. Поступово, особливо з другої половини ХХ ст. *договір* в українців став складовою сватання. Спільною для українців та поляків є також наявність обряду *оглядин*, юридична сила якого звільняла одну з сторін від взятих на себе передшлюбних обов'язків, головною метою якої було ознайомлення з господарством жениха, в українців – *оглядини*.

у поляків – *onampri (opatry)*. В українців оглядини втрачають актуальність за радянської системи що пов'язано із зникненням приватної власності.

Звичай договору (*dogovir, zмовини*), на відміну від інших, не втратив свого значення. Він виконує суто технічну функцію, і, власне, не є обрядом. Однак його значимість в тому, що ще на стадії підготовки до весілля відбувається зближення двох родів, що притаманне післявесільній обрядовості.

Заручини, запоїни (українці), або *заренчини (zaręciny), зренковини (zrękowiny), запоїни (zapoiny), змувини (zmiwiny)* (поляки) були своєрідною формою санкціонування шлюбу, його визнання рідними та сільською громадою. У поляків відбувалися заручини у домі *нареченої (narzęczona)*, куди приходив наречений (*narzęczony*) з батьками, сватами, друзями. Традиційно, саме на заручинах, сват (староста) зв'язував нареченим руки на хлібині хустиною або рушником, а потім роздавав нареченим та всім присутнім по шматку цього хліба. Відбувався також обмін подарунками між молодими, наречений дарував нареченій черевички (*trzewiczki*), вона йому - власноруч пошиту сорочку. Для поляків також характерний звичай обміну весільними каблучками саме на заренчинах. Хоча, слід зауважити, що цей звичай не був загально розповсюдженим. Обряд заручин має локальні варіанти як в українців, так і у поляків.¹⁵ Так, у поляків, як зазначають дослідники, у деяких районах (Гостинь, Бискупин та інш.) роль хліба відігравало яблуко, як відомий для багатьох етносів символ кохання та плідності.¹⁶ В українців використання яблука в обрядодії заручин не зафіксовано, натомість обов'язковими є хліб та вино. Один з локальних варіантів заручин у поляків, характерний для любельських селян, полягав у тому, що головну роль на заренчинах, що відбувались у нареченої, виконував наречений, який саме у цей день питав згоди, хто буде на весіллі *старостою, старостиною, маршалком, дружбой (старшим дружбой)*. Після досягнення згоди обіймати ту чи іншу весільну посаду, хто-небудь з новообраних роздавав присутнім шматки хліба з сиром. При цьому виголошувалося, що «женіх та невеста просять на чотири коня». Присутні по черзі мали з цими шматками хліба з сиром бігти до порогу та імітувати, що намагаються затримати четвірку коней весільного возу. Після цього нареченим одягали каблучки.¹⁷ Для українців під час обряду заручин обов'язковим є використання таких атрибутів, як хліб вино, рушники. На знак своєї згоди та непохитності рішення про одруження дівчина відрізала скибку від хлібу, дарувала парубкові хустку. Детальний опис обряду заручин українців Поділля свого часу зробив М.Дучинський.¹⁸

Коровайний і барвінковий обряди, запросини, дівч-вечір (головиця), які відносились до передшлюбних дійств власневесільного циклу, з часом трансформувались і їх можна віднести до перехідної групи від передвесільного до власневесільного циклу, оскільки

вони складаються з передшлюбних обрядів відокремлення від молодіжної громади і покривання молодої, яке фіксує її перехід до жіночого стану.

Власневесільний цикл більшості слов'янських етносів до середини ХХ ст розпочинався за традиційною схемою з запрошення гостей на весілля. Тут масмо варіативність *запросин* як в українців, так і в поляків. В обряді *запросин* переплітаються регіональні українські традиції. Тут спостерігається як особисте запрошення родичів молодими, так і через посередників (дружба, батько, староста). Обряд зберіг архаїчні риси, такі як культ померлих пращурів, прощання молодої з громадою.

Серед особливостей зазначимо, що полякам келицьких селищ притаманно запрошувати на весілля не задалегідь, а в день обряду, робив це староста. дружба та скрипаль. Водночас з запрошенням на весілля в тарновсько-жешівських селищах молоді та бабка (сусідка старшого віку) звертались до запрошених за благословінням та допомогою, що відбилося і у назвах відповідної обрядодії *ходити по куделю* (*po kądzieli*). Саме так іншомовно називали матеріальну допомогу для майбутнього весілля одні і проявів взаємодопомоги. У поляків зафіксовано варіативність *запросин* на весілля, це ми робити старший дружба, староста (як вже зазначалось вище), або наречена в супроводі дружок.

Для українців та поляків характерно проведення обрядів прощання дівчини та парубка з молодіжною громадою *головиці* (*дівч-вечор, dziewiczy wieczór*). Відома також інша назва вечора напередодні весілля – розплетини (*rozpleciny*), оскільки саме в цей вечір відбувався обряд розплетення коси нареченої. Сам обряд розплетення коси має певну варіативність виконання і в деяких випадках, як в українців, так і у поляків відбувався іноді в день весілля.

Серед спільних для слов'ян і українців та поляків весільних атрибутів, зокрема є *вінок* (українці) або *в'янек* (*wianek*) у поляків. Вінок – символ незайманості молодої. У українців ще в середині минулого століття, дівчина, що втратила цнотливість до весілля, не одягала вінок з барвінку, а у поляків, щоб уникнути публічного сорому, така дівчина не одягала вінка до костюлу. Серед інших спільних весільних атрибутів досить розповсюдженим було весільне деревце: *гільце* (українці), *хоинка, яблонка* (*choinka, jablonka*) у поляків.¹⁹ Це весільне деревце уявляло собою сосну або ялинку з гілками або з'єднані між собою гілки сосни, ялянки, яблуні. Таке гільце прикрашали стрічками квітами. На відміну від українців, у поляків зафіксовано використання гороху для прикрашення деревця, а також те, що під виготовлене деревце саджали курку та клали личка яйця. Курка є загальновідомим слов'янам жіночим символом, але в українському весілі вона більш повно представлена у власневесільних та післявесільних обрядах.

Приготування весільного вінка для молодої, гільця, весільних букетів для молодого і друзів – основне функціональне призначення барвінкового обряду в українців, місцева назва якого — *вінок*. Характерний для Карпат, Поділля і Волині обряд існував і в східноpodільському регіоні. І хоч він став складовою *дівич-вечора (головиці)*, у Південно-Східному Поділлі молода запрошувала подруг на *вінок*, як на окрему обрядодію. *Дівич-вечір (вінок, головиця)* зафіксований на всій території України. Обряд багатокомпонентний, поєднує в собі елементи, які існували до цього як окремі обряди: барвінковий, передшлюбне омовіння, інші. Структурно він не мав суттєвих відмінностей в українців та поляків і складався з таких елементів, як: виготовлення (звивання) гільця, його “викупу”, плетіння вінка і букетів, ритуального омовіння молодих, розплетення коси молодої, посадом молодих. Обряд є санкціонуючим, оскільки тут здійснюється розплетення коси молодої – черговий крок відокремлення дівчини від роду і громади, посад молодих як заключна дія передвесільного вечора.

Велике семантичне значення мав обрядовий весільний хліб *колач, коровай (kolacz, korowaj)*. У передвесільному циклі обрядодій, обряди, пов’язані з випіканням обрядового хліба зафіксовані у всіх регіонах України та Польщі. В українців та поляків на середину ХХ ст. збереглися практично всі основні традиційні види весільного хліба: *коровай (korowaj), калач (kolacz), шишки (szyszki), гуски (huski)*, інші. Етнічна розмаїтість України наклала відбиток на обряд, зумовивши його специфіку, а саме, побутування різноманітних його варіантів. Полякам також характерна варіативність у видах весільного хліба, так *колач* був розповсюджений у західних районах країни, а *коровай* – у східних.

Отже, у весільних звичаях та обрядах переплелися дії, символи, вербальні формули, виникнення яких відноситься до різних епох, відтак вони відображають соціальні, правові, морально-етичні, релігійні норми, а також характерні для тих чи інших регіонів України або Польщі елементи традиційної культури. На підставі аналізу термінології та змісту обрядодій передвесільного циклу можна констатувати, що для українців та поляків притаманна регіональна специфіка обрядової практики, однак це не впливає на загальну структуру обряду, не порушує її санкціонуючого шлюб характеру.

Відтак, можна визначити, що спільними для українців та поляків, основними персонажами обряду сватання були свати. В обрядовій атрибутиці передвесільного циклу головну роль відігравав хліб та вино, горілка (українці) або горілка (поляки). Для сватання характерно виголошення обрядових текстів алегоричного характеру з регіональними відмінностями. Закріплення досягнутої угоди про шлюб відбувалося після розрізання хлібу та обміну подарунками.

Найбільш розповсюдженим і живим, спільним для слов’ян весільним атрибутом є *вінок*, побутування якого для українців та поляків є достатньо стійким. Спільним для

українців та поляків звичай, за яким дівчина, що втратила цноту до весілля, не мала права одягати вінок.

Структурно не мав суттєвих відмінностей в українців та поляків багатоконпонентний обряд прощання з молодіжною громадою, що поєднує в собі елементи окремих обрядів: барвінкового, передшлюбного омовіння, інших і санкціонуючим.

Щодо обрядового весільного печива, то для українців та поляків на середину ХХ ст. збереглися практично всі основні традиційні види весільного хліба, з деякими регіональними відмінностями. Питання дослідження різновидів коровайного обряду українців та поляків, спільного та особливого та проблем трансформації заслуговує окремого розгляду.

Стаття присвячена визначенню спільних та особливих рис у весілля українців та поляків по основі аналізу термінології та атрибутики передвесільного циклу обрядів.

In work reconstruction and the comparative analysis is carried out, specific lines of pre-wedding rites of Ukrainian and Polish. The typological and structural peculiarities was devoted and their development the local differences between them are determined. Wedding has kept traditional structure of a ceremony as a whole, but has the local features.

Примітки:

1. Komarowski J. *Tradična svadba u slovanov*. Br., 1976.
2. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. Wroclaw, 1961-1986.-T. 1-68.
3. Dworakowski S. *Zwycaje rodzinne w powiecie Wysoko-Mazowieckim*. W-wa, 1935.
4. Markowska D. *Rodzina w społeczności wiejskiej – ciągłość i zmiana*. W-wa, 1976.
5. Uniwersytet Jagelloński: *Katedra i zakład etnografii słowian, Archiwum Rękopisów; Muzeum Etnograficzne w Krakowie: Archiwum Rękopisów*.
6. Ганцкая О.А. *Польская семья*.-М., 1986; Ганцкая О.А. *Поляки. // Брак у народів Центральної і Юго-Восточної Європи*.- М.: Наука, 1988.-С.8-33.
7. Здоровега Н.І. *Нариси народної весільної обрядовості на Україні*.-К.: Наукова думка, 1974.
8. Борисенко В.К. *Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження)*.-К., 1988.- 192 с.
9. Кушнір В.Г., Петрова Н.О. *Традиційна весільна обрядовість українців Одещини*. Одеса, 2008.
10. Здоровега Н.І. *Нариси народної весільної обрядовості на Україні*.-К.: Наукова думка, 1974; Борисенко В.К. *Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження)*.-К., 1988; *Брак у народів Центральної і Юго-Восточної Європи*.- М.: Наука, 1988; Ганцкая О.А. *Польская семья*.-М., 1986. та інші.
11. Кушнір В.Г., Петрова Н.О. *Традиційна весільна обрядовість українців Одещини*. Одеса, 2008.-С.90-91.
12. Ганцкая О.А. *Поляки. // Брак у народів Центральної і Юго-Восточної Європи*.- М.: Наука, 1988.-С.13-14.

13. Там само.-С.14.

14. Там само.

15. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. -Т.6.- S. 28; Т.3.-S.250, 251; Т.16.-S.190-192; Борисенко В.К. *Весільні звичаї та обряди на Україні*.-С. 30-31; Здоровега Н.І. *Нариси народної весільної обрядовості на Україні*.-С.71-74; Ганцкая О.А. *Поляки*.- С.14-17; Кушнір В.Г., Петрова Н.О. *Традиційна весільна обрядовість українців Одещини*. Одеса, 2008.-С.93-94.

16. Ганцкая О.А. *Поляки*. -С.15.

17. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. -Т.6.- S. 190-192.

18. Дучинский Н. *Свадебные обряды в Ольгопольском уезде Подольской губернии // Живая старина*. – Вып. III. – Год шестой. – СПб, 1896. – С. 502.

19. Ганцкая О.А. *Поляки*. -С.16-17.